

بررسی سیاست‌های حمایتی دولت در تولید دانه‌های روغنی در ایران

دکتر کیومرث نوری*

چکیده

منابع داخلی تولید روغن نباتی عمدتاً شامل پنبه‌دانه، سویا، آفتابگردان و گلرنگ بوده و در سال‌های اخیر نیز کلزا به آنها اضافه شده است. ایران امروزه یکی از بزرگترین واردکنندگان روغن نباتی به شمار می‌رود. در این راستا "طرح تأمین منابع روغن نباتی کشور ۹۳-۱۳۸۴" در وزارت جهاد کشاورزی به اجرا در آمده است تا با افزایش تولید دانه‌های روغنی در کشور، درصد خوداتکایی به تولید داخلی این محصول را افزایش دهد. مقاله حاضر وضعیت حمایت از دانه‌های روغنی را به مورد بررسی قرار می‌دهد، در این راستا تلاش گردیده است حمایت‌های مستقیم و غیرمستقیم سیاست‌های دولت مورد تفکیک قرار گیرد. دوره مورد مطالعه سالهای ۸۳-۱۳۷۶ بوده و آمار و اطلاعات مورد نیاز از منابع مختلف از جمله طرح هزینه تولید وزارت جهاد کشاورزی و بانک مرکزی استخراج گردید.

بررسی وضعیت حمایتی دانه‌های روغنی نشان می‌دهد که علیرغم وجود مزیت نسبی در تولید دانه‌های روغنی در بیشتر استان‌های عمده تولیدکننده این محصولات، در کل سیاست‌های دولت جنبه حمایتی نداشته است، برای رسیدن به اهداف برنامه اولاً می‌بایست حمایت موثر از تولید دانه‌های روغنی در کشور به اجرا درآید. ثانیاً نیازمند دیدگاه سیستمی است تا مجموعه محصولات کشاورزی در یک چارچوب مدنظر قرار گیرند تا بدین نحو برنامه ریزی محصولی مجزا برای هر محصول در نهایت منجر به تضادی جدی‌تر در ساختار تولید محصولات کشاورزی نگردد.

کلمات کلیدی: سیاست‌های حمایتی، حمایت مستقیم، حمایت غیرمستقیم، دانه‌های روغنی، ایران.

مقدمه

منابع تأمین روغن در ایران عمدتاً از طریق واردات روغن خام (و اخیراً واردات دانه‌های روغنی سویا و کلزا) و استخراج روغن از دانه‌های روغنی تولید داخلی بوده است. عمده منابع داخلی تولید روغن نباتی شامل پنبه‌دانه، سویا، آفتابگردان و گلرنگ بوده و در سال‌های اخیر نیز کلزا به آنها اضافه شده است. ایران امروزه یکی از بزرگترین واردکنندگان روغن نباتی (بصورت دانه‌های روغنی، روغن خام، روغن تصفیه شده) به شمار می‌رود و روند مقدار

* عضو هیات علمی سازمان تحقیقات و آموزش کشاورزی

واردات نیز به شدت صعودی بوده است. وضعیت تولید، مصرف، واردات و درصد خوداتکایی روغن نباتی در جدول (۱) ملاحظه می گردد.

جدول (۱): مصرف، تولید و درصد خود کفایی روغن نباتی

سال	مصرف سرانه (کیلوگرم)	جمعیت کشور (میلیون نفر)	کل مصرف روغن نباتی (هزار تن)	تولید روغن نباتی داخلی (هزار تن)	خوداتکایی (درصد)
۱۳۴۰	۲/۵	۲۰/۰	۵۰/۳	۳۸/۲	۷۶/۰
۱۳۵۰	۴/۷	۲۹/۵	۱۴۰/۳	۵۰/۳	۳۵/۸
۱۳۵۵	۹/۵	۳۳/۷	۲۴۰/۳	۶۴/۷	۲۶/۹
۱۳۶۵	۸/۴	۴۹/۵	۳۱۴/۹	۳۱/۵	۱۰/۰
۱۳۷۰	۱۲/۱	۵۵/۸	۶۱۲/۴	۴۲/۴	۶/۹
۱۳۷۵	۱۳/۱	۶۰/۰	۷۶۲/۲	۵۷/۶	۷/۶
۱۳۷۹	۱۵/۸	۶۴/۰	۱۰۱۸/۰	۷۷/۰	۷/۶
۱۳۸۰	۱۶/۶	۶۴/۴	۱۰۸۳/۸	۷۴/۸	۶/۹
۱۳۸۱	۱۶/۶	۶۵/۰	۱۰۷۲/۰	۹۳/۷	۸/۸

ماخذ: طرح تامین منابع روغن نباتی کشور ۹۳-۱۳۸۴

در این راستا طرح "تامین منابع روغن نباتی کشور ۹۳-۱۳۸۴" در وزارت جهاد کشاورزی مصوب و به اجرا در آمده است تا با افزایش تولید دانه‌های روغنی در کشور، درصد خوداتکایی به تولید داخلی این محصول را افزایش دهد. بر اساس طرح ارائه شده با اجرای طرح و در دو حالت که مصرف سرانه در وضعیت فعلی ثابت بماند و یا بتوان آن را با هدف بهینه کردن ۱/۵ کیلوگرم کاهش داد، درصد خوداتکایی در پایان دوره (سال ۱۳۹۳) به ترتیب معادل ۶۶/۳ و ۷۲/۶ درصد خواهد بود. از آنجا که در حال حاضر درصد خوداتکایی حدود ۸ درصد است، دست یافتن به درصد خوداتکایی بیش از ۶۵ درصد در طی ده سال آینده بر اساس اهداف پیش‌بینی شده طرح، در صورت تحقق بسیار پرارزش و قابل ستایش خواهد بود.

در طرح "تامین منابع روغن نباتی کشور ۹۳-۱۳۸۴" کلزا به عنوان محور اصلی تامین روغن از منابع داخلی مد نظر می‌باشد. ویژگی‌های زراعی این محصول امکان افزایش تولید روغن در داخل کشور را با تمرکز بر افزایش سطح زیرکشت و عملکرد کلزا تا حدودی موجه نشان می‌دهد. پس از کلزا دانه‌های روغنی آفتابگردان، سویا، و گلرنگ مورد تاکید طرح تامین منابع روغن نباتی قرار دارد. در این طرح چهار گزینه به شرح جدول (۲) مطرح می‌باشد. این جدول نشان می‌دهد که در ساده‌ترین حالت، که ادامه وضع موجود می‌باشد در پایان دوره مذکور طرح، خودکفایی

فقط ۶/۸ درصد خواهد بود. در حالیکه در گزینه چهار که در واقع مطلوب‌ترین گزینه است خودکفایی به ۷۳ درصد خواهد رسید که بسیار قابل توجه می‌باشد.

جدول (۲): خلاصه چهار گزینه انتخابی در روند تولید روغن خوراکی در سال پایانی طرح (سال افق ۱۳۹۳)

ردیف	موضوع	جمعیت (هزار نفر)	مصرف سرانه (کیلوگرم)	نیاز روغن خام کشور (هزار تن)	روغن خام تولید داخل (هزار تن)	تراز کسری روغن (هزار تن)	درصد خودکفایی
۱	ادامه وضع موجود بدون طرح چهار ساله کلزا با روند افزایشی مصرف سرانه روغن	۷۷/۲	۲۲	۱۶۹۸	۱۱۵	۱۵۸۳	۶/۸
۲	ادامه وضع موجود با طرح چهار ساله کلزا با روند افزایشی مصرف سرانه روغن	۷۷/۲	۲۲	۱۶۹۸	۲۳۱	۱۴۶۷	۱۳/۶
۳	اجرای طرح بدون بهینه کردن مصرف سرانه (گزینه قابل قبول)	۷۷/۲	۱۶/۵	۱۲۷۴	۸۴۵	۴۲۹	۶۶/۳
۴	اجرای طرح با بهینه کردن مصرف سرانه (گزینه مطلوب)	۷۷/۲	۱۵	۷۷۵۸	۸۴۵	۳۱۳	۷۳

* توصیه بهداشت متخصمین تغذیه کشور ۱۲/۵ کیلو گرم مصرف سرانه می باشد.

ماخذ: طرح تامین منابع روغن نباتی کشور ۹۳-۱۳۸۴

مطالعات انجام شده در زمینه سیاست‌های حمایتی در کشور در مقایسه با اهمیت و تاثیر این موضوع اندک بوده و مهمترین محدودیت در این زمینه نقایص و کمبودهای مربوط به آمارهای سری زمانی در کشور است. با این وجود به تعدادی از تحقیقات انجام شده در این مقوله بطور خلاصه اشاره خواهد شد.

در تحقیقی که سیاست‌های حمایتی ایران را مورد تجزیه و تحلیل قرار داده، ملاحظه می‌گردد که بخش‌های کشاورزی و دامپروری با حمایت منفی روبرو بوده است. در این تحقیق اینگونه نتیجه‌گیری شده است که منفی بودن حمایت بخش‌های کشاورزی و دامپروری تاکید بر تحمیل مالیات بر این بخش‌ها در فرآیند اجرای سیاست‌های جایگزینی واردات بوده است. حمایت اسمی برای کشاورزی و دامپروری به ترتیب ۲ و ۰ درصد و حمایت موثر ۴- و ۵- درصد در این تحقیق محاسبه گردید (۱۰).

سیاست‌های حمایتی و پیامدهای آن در ایران توسط محققان مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی در مورد بخش‌های مختلف اقتصادی مورد بررسی قرار گرفته است. در این تحقیق کل حمایت داخلی (AMS)، حمایت قیمتی،

حمایت‌های بازرگانی اعم از تعرفه‌ای و غیرتعرفه‌ای برای تعدادی از محصولات کشاورزی اساسی طی سال‌های ۷۵-۱۳۶۶ مورد بررسی قرار گرفته است (۳).

در مقاله‌ای تحت عنوان "اندازه‌گیری آثار مداخله دولت در قیمت‌گذاری محصولات دامی، بررسی موردی گوشت مرغ" با استفاده از معیارهای نرخ حمایت اسمی، نرخ حمایت ضمنی و نرخ حمایت موثر اثر سیاست‌های دولت طی دوره ۷۸-۱۳۶۱ مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج نشان می‌دهد که تاثیر سیاست‌های مداخله مستقیم قیمت بر ارزش افزوده مرغداری مثبت و جهت‌گیری سیاست‌های قیمت‌گذاری دولت در سال ۱۳۶۹ در عمل به سود حمایت از تولید بوده است (۱).

در تحقیق دیگری حمایت قیمتی از محصولات کشاورزی در نرخ ارز آزاد مورد محاسبه قرار گرفته است. نتایج نشان می‌دهد که محصولات مورد بررسی (گندم، برنج، جو، ذرت، پنبه، نخود، چغندر قند، سیب زمینی، پیاز و ...) با نرخ ارز آزاد از حمایت منفی برخوردار بوده‌اند. بعبارت دیگر دولت با اتخاذ سیاست قیمت تضمینی نه تنها حمایت از تولیدکنندگان داخلی انجام نداده بلکه از سوی دیگر این سیاست منجر به اعمال مالیات پنهان و یا پرداخت یارانه به تولیدکنندگان خارجی شده است (۴).

حمایت‌های نهاده‌ای در ایران عمدتاً از طریق ارزان‌تر توزیع کردن کود شیمیایی، سموم و علف‌کشها صورت می‌پذیرد. مطالعات انجام شده نشان می‌دهد که حمایت کل (مجموع جمع جبری حمایت قیمتی و حمایت نهاده‌ای) در مورد بیشتر محصولات منفی بوده است. بعبارت دیگر، در کل حمایتی از بخش کشاورزی در نتیجه حمایت قیمتی و نهاده‌ای انجام نشده است (۵).

گزارش تحقیقی بانک جهانی نشان نشان داده است که اثرات سیاست‌های نامناسب ارزی، تجاری و قیمتی برای کشاورزان زیانبار بوده است، بنحویکه سیاست‌های خارج از بخش کشاورزی اغلب مالیاتی را بر کشاورزان تحمیل نموده و رشد کشاورزی را مختل می‌نماید. از سوی دیگر، سیاست‌های مستقیم بخش کشاورزی مانند قیمت پایین محصول، اغلب اثرات منفی ناشی از سیاست‌های بخش‌های غیرکشاورزی را تشدید می‌نماید (۱۱).

سیاست‌های قیمتی در بخش کشاورزی گاهی برای کاهش نابرابری در آمد طراحی و اجرا می‌شوند. فائو پیشنهاد می‌کند که بهبود توزیع درآمد کشاورزان، صرفاً با ابزارهایی مانند سیاست قیمتی که بر عوامل نابرابری تنها بطور غیرمستقیم اثر می‌گذارند قابل پیگیری نبوده و در این راستا دیگر ابزارهای سیاستی می‌بایست مورد استفاده قرار

گیرند. همچنین بررسی سیاست قیمت گذاری محصولات کشاورزی در کشورهای با اقتصاد برنامه‌ریزی شده، نشان می‌دهد که قیمت پایین خرید اجباری محصولات به منظور پایین نگهداشتن قیمت مصرف کنندگان در بلندمدت مانع حرکت کارا منابع به بخش صنعتی می‌شود (۹).

در سالهای اخیر مطالعاتی در خصوص دانه های روغنی انجام شده است که برای هرچه بهتر روشن شدن وضعیت تولید این محصولات در کشور به مهمترین آنها اشاره می‌شود. مطالعه‌ای در خصوص محصول کلزا نشان می‌دهد که دو استان گلستان و مازندران در سال ۱۳۸۲ دارای مزیت نسبی در تولید دانه کلزا بوده‌اند. نتایج نشان می‌دهد که شاخص DRC در استان مازندران ۰/۷۰ و در استان گلستان ۰/۵۱ می‌باشد (۷).

در تحقیقی مزیت نسبی دانه‌های روغنی در استان فارس طی سال زارعی ۸۲-۱۳۸۱ مورد بررسی قرار گرفت. وضعیت مزیت نسبی دانه‌های روغنی کلزا، گلرنگ، آفتابگردان و کنجد به روش شاخص DRC و بر اساس قدرت برابری خرید نسبی به ترتیب برابر ۰/۸۳، ۱/۲۷، ۰/۶۲ و ۰/۴۰ بوده است، بدین ترتیب استان فارس در تولید کلزا، آفتابگردان و کنجد دارای مزیت نسبی بوده اما در تولید محصول گلرنگ دارای عدم مزیت نسبی بوده است (۶).

بررسی اقتصادی زراعت کلزا در استان‌های آذربایجان غربی، گلستان و خراسان در سال زارعی ۸۲-۱۳۸۱ مورد بررسی قرار گرفت، نتایج نشان می‌دهد که محصول کلزا در سه استان مورد نظر دارای مزیت نسبی می‌باشد و شاخص DRC آن به ترتیب استان‌های فوق‌الذکر ۰/۹۱، ۰/۳۸، ۰/۹۶ می‌باشد. بدین ترتیب ملاحظه می‌گردد که بر اساس آمار و اطلاعات مقطعی جمع‌آوری شده در سال زارعی ۸۲-۱۳۸۱ کلزا در این استان‌ها دارای مزیت نسبی بوده و بهترین وضعیت را در استان گلستان داشته است (۲).

روش تحقیق:

ضرایب حمایت مستقیم و غیرمستقیم

در این تحقیق به منظور بررسی وضعیت حمایت از دانه های روغنی، بین دخالت‌های دولت که قیمت‌های نسبی محصولات کشاورزی را بطور مستقیم (یعنی سیاست‌های مشخص برای محصول یا بخش)، و یا غیرمستقیم (یعنی سیاست‌هایی که در سایر بخش‌های اقتصادی و یا سیاست‌های کلان اقتصادی به اجرا در آمده و معمولاً قیمت‌های کشاورزی را از طریق نرخ واقعی ارز متأثر می‌سازد) تمایز قائل گردید، که در اینجا بطور مختصر به آنها

دخالت‌های "مستقیم" و "غیرمستقیم" گفته می‌شود. باتیستا این اثرات را به خوبی در تحقیقی برای سویا در اندونزی اندازه‌گیری کرده است (۸). بدین ترتیب برای هر سال می‌توان رژیم سیاستی واقعی (وضعیت موجود) را با دو حالت غیر واقعی به شرح ذیل مقایسه نمود:

(۱) عدم وجود دخالت مستقیم در بخش که آن را "تجارت آزاد بخشی"^۱ می‌نامند.

(۲) عدم وجود دخالت کل (مستقیم و غیرمستقیم) که آن را "تجارت آزاد گستره اقتصاد"^۲ می‌نامند.

قیمت نسبی محصول تحت رژیم‌های واقعی و تجارت آزاد بخشی را به ترتیب می‌توان بصورت $p_1 = \frac{P_a}{CPI}$

و $P_2 = \frac{P_b}{CPI}$ که در آن P_a قیمت اسمی واقعی، P_b قیمت مرزی در نرخ ارز رسمی^۳ و CPI شاخص قیمت

مصرف کننده می‌باشد، بیان داشت. بنا به تعریف فوق "نرخ حمایت مستقیم"^۴ به صورت ذیل فرموله می‌گردد:

$$DPR = \frac{P_1 - P_2}{P_2} \quad (۱)$$

اگر DPR منفی باشد، نشان می‌دهد که P_2 بزرگتر از P_1 است که در این حالت حمایت قیمتی مستقیم منفی یا مالیات وجود خواهد داشت.

قیمت‌های نسبی داخلی محصولات کشاورزی قابل تجارت نه تنها بوسیله سیاست‌های مشخص بخشی^۵ بلکه بوسیله سیاست‌های تجاری و گستره اقتصاد (کلان اقتصادی)^۶ که نرخ واقعی ارز را متأثر می‌سازند نیز تأثیر می‌پذیرد.

بنابراین، محدودیت وارداتی برای حمایت صنایع داخلی و بعضی از سیاست‌های کلان سبب می‌گردد که قیمت نرخ ارز به طور معنی‌داری بیش از اندازه قیمت گذاری گردد. قیمت محصول تحت رژیم تجارت آزاد گستره اقتصاد را

می‌توان بصورت $P_3 = \frac{P_b^*}{CPI}$ که در آن P_b^* قیمت مرزی ارزیابی شده در نرخ ارز تعادلی (E^*) و CPI^* شاخص

قیمت مصرف کننده با اجزاء کالاهای قابل تجارت که در قیمت‌های مرزی با نرخ ارز تعادلی مدنظر قرار می‌گیرند، است.

^۱ - Sector Free Trade

^۲ - Economywide Free Trade

^۳ - Official Nominal Rate

^۴ - Direct Protection Rate (DPR)

^۵ - Sector Specific Policies

^۶ - Trade and economywide policies

نرخ ارز تعادلی در بعضی از مطالعات معادل نرخ سایه‌ای ارز در نظر گرفته می‌شود، با این وجود نرخ ارز تعادلی به مفهوم نرخ ارزی است که با وجود شرایط تعادل حساب جاری و عدم محدودیت تجاری جریان پیدا می‌کند. با توجه به مطالب فوق‌الذکر نرخ حمایت کل¹ بصورت نسبت تفاوت قیمت داخلی از قیمت مرزی در نرخ

$$\text{ارز تعادلی می‌باشد که بصورت زیر بیان می‌شود:} \quad (2) \quad TPR = \frac{P_1 - P_3}{P_3}$$

تفاوت بین حمایت کل و حمایت مستقیم تحت عنوان "نرخ حمایت غیرمستقیم"² (IPR) است که بصورت

$$\text{زیر نشان داده می‌شود:} \quad (3) \quad IPR = TPR - DPR \left(\frac{P_2}{P_3} \right) = \frac{P_2 - P_3}{P_3}$$

نتایج

بر اساس تعاریف و روش محاسبه ارائه شده، نرخ حمایت مستقیم (DPR)، نرخ حمایت غیرمستقیم (IPR) و نرخ حمایت کل (TPR) با استفاده از آمارهای کشوری مشتمل بر متوسط قیمت فروش محصول در مناطق روستایی، متوسط قیمت وارداتی محصول به کشور، متوسط قیمت واردات جهانی محصول، نرخ ارز رسمی و نرخ ارز سایه‌ای به شرح ذیل در جدول (۳) برای سویا، آفتابگردان و کلزا محاسبه گردید.

جدول (۳): نرخ حمایت مستقیم، غیرمستقیم و کل سویا، آفتابگردان و کلزا (درصد)

کلزا			آفتابگردان			سویا			سال
TPR	IPR	DPR	TPR	IPR	DPR	TPR	IPR	DPR	
-	-	-	-۱۶/۲	-۱۷/۴	۱/۴	-۳۹/۷	-۱۷/۴	-۲۷/۱	۱۳۷۶
-	-	-	-۲۷/۳	-۱/۸	-۲۶/۰	-۳۹/۰	-۱/۸	-۳۷/۹	۱۳۷۷
-	-	-	-۳۰/۷	۹/۸	-۳۶/۹	-۲۶/۲	۹/۸	-۳۲/۸	۱۳۷۸
-۱/۵	-۶/۳	۵/۱	-۶/۷	-۶/۳	-۰/۴	-۲۰/۳	-۶/۳	-۱۵/۰	۱۳۷۹
-۰/۵	-۱۴/۱	۱۵/۸	-۹/۴	-۱۴/۱	۵/۴	-۹/۵	-۱۴/۱	۵/۴	۱۳۸۰
-۸/۱	-۲۴/۶	۲۱/۸	-۲۱/۷	-۲۴/۶	۳/۷	-۱۸/۱	-۲۴/۶	۸/۶	۱۳۸۱
-۲۳/۱	-۳۰/۸	۱۱/۱	-۳۳/۵	-۳۰/۸	-۳/۹	-۲۴/۷	-۳۰/۸	۸/۸	۱۳۸۲
-۳۰/۱	-۳۵/۳	۸/۱	-۴۵/۴	-۳۵/۳	-۱۵/۵	-۴۷/۲	-۳۵/۳	-۱۸/۳	۱۳۸۳

ماخذ: محاسبات تحقیق

¹ - Total Protection rate (TPR)

² - Indirect Protection Rate (IPR)

جدول (۳) نشان می‌دهد که نرخ حمایت مستقیم برای سویا طی سال‌های ۷۹-۱۳۷۶ منفی است و بیانگر آن است که اثر سیاست‌های مستقیم دولت در بازار سویا باعث کاهش قیمت داخلی محصول در مقایسه با قیمت مرزی شده است، بعبارت دیگر سیاست‌های دولت در واقع نقش مالیات ضمنی به خود گرفته است. به عنوان مثال ضریب ۱۵/۱- در سال ۱۳۷۹ نشان می‌دهد که در صورت وجود تجارت آزاد و عدم دخالت دولت در بازار محصول، قیمت سویا در بازار داخلی در سال ۱۳۷۹ با افزایش معادل ۱۵/۱ درصد مواجه می‌گردید. همچنین ملاحظه می‌گردد که طی سال‌های ۸۲-۱۳۸۰ نرخ حمایت مستقیم مثبت گردیده است، یعنی در این سال‌ها تولیدکنندگان بیشتر از قیمت سر مرز دریافت کرده‌اند و سیاست‌های مستقیم دولت در بخش جنبه حمایتی داشته است.

نرخ حمایت مستقیم برای محصول آفتابگردان نیز در سال ۱۳۷۶ برابر ۱/۴ درصد بوده است اما پس از طی سال‌های ۷۹-۱۳۷۷ منفی گردیده است یعنی سیاست‌های مستقیم دولت در بخش منجر به حمایت از تولید محصول آفتابگردان نگردیده است. طی دو سال ۱۳۸۰ و ۱۳۸۱ نرخ حمایت مستقیم مثبت بوده اما مجدداً در سال ۱۳۸۲ این نرخ معادل ۳/۹- درصد می‌باشد یعنی در صورت وجود سیستم تجارت آزاد و عدم وجود سیاست‌های مستقیم در بخش کشاورزی، قیمت آفتابگردان ۳/۹ درصد افزایش می‌یافت.

در خصوص محصول کلزا اطلاعات مورد نیاز فقط برای دوره ۸۲-۱۳۷۹ موجود بود. در جدول (۳) ملاحظه می‌گردد که ضریب حمایت مستقیم برای دوره فوق‌الذکر مثبت است، بعبارت دیگر سیاست‌های مستقیم در بخش اثر حمایتی داشته است. بطور متوسط در چهار سال مورد بررسی نرخ حمایت مستقیم برای محصول کلزا حدود ۱۳/۵ درصد بوده است، یعنی کشاورزان در نتیجه سیاست‌های مستقیم دولت در بخش قیمت داخلی به اندازه ۱۳/۵ درصد بیشتر از قیمت سر مرز کسب کرده‌اند.

جدول (۳) همچنین نشان می‌دهد که ضریب حمایت غیرمستقیم که در واقع بیانگر اثر سیاست‌های سایر بخش‌ها و سیاست‌های کلان اقتصادی است در خصوص هر سه محصول یکسان و منفی می‌باشد. بدین ترتیب اثر این سیاست‌ها که در نهایت بصورت ارزش‌گذاری بیش از حد بر پول داخلی ظاهر گردیده است، در عمل این سیاست‌ها همانند مالیات ضمنی بر محصولات مورد بررسی اثر گذاشته و منجر به کاهش قیمت نسبی در مقایسه با قیمت مرزی آنها شده است.

نتایج می‌دهد اثر کل سیاست‌های دولت برای هر سه محصول و در کل دوره مورد بررسی منفی می‌باشد، بدین ترتیب می‌توان مجموع اثر سیاست‌های دولت را در تولید سویا، آفتابگردان و کلزا بصورت مالیات ضمنی دانست که قیمت این محصولات را در داخل کشور در مقایسه با قیمت مرزی پایین‌تر نگه داشته است، لذا در صورت آزاد سازی تجارت و عدم اعمال سیاست‌های دولت، قیمت دریافتی کشاورزان برای این محصولات افزایش خواهد یافت. روند تغییر ضریب حمایت کل برای سویا، آفتابگردان و کلزا در جدول (۳) ملاحظه می‌گردد.

بحث

روند تولید دانه‌های روغنی در کشور بیانگر وجود پتانسیل‌های بالقوه جهت افزایش تولید این محصولات است که در صورت تحقق این افزایش تولید می‌توان انتظار داشت که کشور از درصد وابستگی بسیار شدید به واردات این محصول تا حدودی رهایی یابد. بررسی وضعیت تولید و سطح زیر کشت دانه‌های روغنی در سال ۱۳۸۴، به عنوان سال اول برنامه ده ساله، معرف آن است که برنامه موفق نشده به اهداف از پیش تعیین شده برای سال اول برنامه دست یابد. عدم دسترسی به اهداف تعیین شده در برنامه بویژه در مورد محصول کلزا که کانون توجه برنامه خود کفایی روغن نباتی است، ضرورت برنامه‌ریزی دقیق‌تر و کنکاشی ریزبینانه‌تر جهت هر چه واقعی‌تر نمودن برنامه و یا رفع مشکلات و معضلات روبرو در اجرای آن را متذکر می‌گردد.

بر اساس مطالعه حاضر و سایر مطالعاتی که در سابقه تحقیق در خصوص مزیت نسبی به آن اشاره گردید تولید دانه‌های روغنی از مزیت نسبی در کشور برخوردار است، اما با این وجود نتایج این مطالعه نشان داد نرخ حمایت مستقیم (DPR) برای محصولات سویا، آفتابگردان و کلزا از روند یکسانی در دوره ۸۳-۱۳۷۶ برخوردار است، بنحوی که طی سال‌های ۷۹-۱۳۷۶ منفی است و بیانگر آن است که اثر سیاست‌های مستقیم دولت در بازار این محصولات منجر به کاهش قیمت داخلی محصول در مقایسه با قیمت مرزی شده است. اما طی سه سال پس از آن (۸۲-۱۳۸۰) نرخ حمایت مستقیم مثبت شده که بیانگر جنبه مثبت حمایتی سیاست‌های مستقیم دولت در بخش می‌باشد.

ضریب حمایت غیرمستقیم (IPR) در مورد سویا، آفتابگردان و کلزا منفی بوده که گویای آن است که ارزش‌گذاری بیش از حد بر پول داخلی در نتیجه سیاست‌های سایر بخش‌ها و سیاست‌های کلان اقتصادی به وقوع

پیوسته است که در عمل منجر به کاهش قیمت نسبی محصولات مورد بررسی در مقایسه با قیمت مرزی آنها شده است.

از سوی دیگر، اثر کل سیاست‌های بر سه محصول و در کل دوره مورد بررسی منفی می‌باشد، بدین ترتیب می‌توان مجموع اثر سیاست‌های دولت را در تولید سویا، آفتابگردان و کلزا بصورت مالیات ضمنی دانست که قیمت این محصولات را در داخل کشور در مقایسه با قیمت مرزی پایین‌تر نگه داشته است، لذا انتظار می‌رود که در صورت آزاد سازی تجارت و عدم اعمال سیاست‌های دولت، قیمت دریافتی کشاورزان برای این محصولات افزایش یابد.

پیشنهادات و راهکارهای سیاستی

بر اساس نتایج حاصل پیشنهادات و راهکارهای سیاستی به شرح ذیل ارائه می‌گردد:

۱- بطور کلی سیاست‌های اعمال شده در مورد محصولات مورد بررسی از انسجام لازم برخوردار نبوده است، بنحویکه علیرغم اهداف دولت و بخش کشاورزی مبنی بر حمایت از تولید محصولات استراتژیک و اجرای سیاست‌هایی همچون یارانه نهاده‌ای و قیمت خرید تضمینی و غیره، نتایج این تحقیق نشان داد که در کل این سیاست‌ها نه تنها منجر به حمایت نشده است بلکه جنبه عدم حمایت یا مالیات ضمنی به خود گرفته است. برای رسیدن به حمایت موثر، سیاست‌های به اجرا گذاشته شده باید سازگاری لازم با یکدیگر را داشته باشند. این موضوع آشکار می‌سازد که برای حمایت از محصولی می‌بایست مجموعه سیاست‌های بصورت سیستمی مد نظر قرار گیرد و تمرکز بر یک سیاست و به فراموشی سپردن سیاست‌های دیگر و یا بطور مجزا دیدن هر یک از سیاست‌ها نه تنها رسیدن به اهداف را بسیار مشکل و حتی غیرممکن می‌سازد بلکه اجرای سیاست‌ها بطور مجزا و لحاظ نکردن دیدگاه سیستمی باعث می‌گردد که تداخل در اثر سیاست‌ها بوجود آید که ممکن است در نهایت برآیند کلی سیاست‌ها یک اثر منفی را بر تولید محصول اعمال نماید.

۲- از آنجا که نتایج نشان می‌دهد وضعیت سطح زیر کشت و تولید دانه‌های روغنی در سال اول برنامه (۱۳۸۴) با اهداف از پیش تعیین شده برنامه منطبق نیست و کلزا به عنوان محصول اصلی در طرح تامین روغن نباتی،

- به سطح زیر کشت و تولید مورد نظر دست پیدا نکرده است، پیشنهاد می‌گردد که برنامه تامین روغن نباتی کشور با تشکیل کمیته‌ای در وزارت جهاد کشاورزی دلایل اصلی این موضوع را مورد بررسی قرار دهند.
- ۳- اثر منفی سیاست‌های سایر بخش‌ها و سیاست‌های کلان اقتصادی در خصوص محصولات مورد بررسی باعث شده است اثر مثبت سیاست‌های بخش در بعضی از سالها (۸۲-۱۳۸۰)، نیز در کل بصورت منفی درآید. این موضوع مجدداً اهمیت دیدگاه سیستمی را در کل سیاست‌های کشور نشان می‌دهد، زیرا کاملاً مشخص شده است که اثر مثبت سیاست‌های حمایتی بخش کشاورزی در نتیجه اثر منفی سیاست‌های سایر بخش‌ها و کلان اقتصادی خنثی گردیده و اثر مجموعه سیاست‌ها بصورت منفی نمایان گردیده است.
- ۴- بحث افزایش خوداتکایی در تولید روغن نباتی مجرد از مصرف و الگوی مناسب تغذیه، از پایداری لازم برخوردار نخواهد بود، بر این اساس باید همگام با افزایش تولید در پی ایجاد الگوی مناسب در مصرف روغن نباتی نیز بود. اخلاص‌هایی در مصرف روغن نباتی وجود دارد که مهمترین آن توزیع یارانه‌ای و کوپنی این محصول است. حرکت به سوی اصلاح سیستم یارانه‌ای و توزیع کوپنی به نحوی که در قیمت‌های نسبی مواد غذایی اخلاص ایجاد نکند و تصمیم مصرف‌کننده را استوار بر قیمت مواد غذایی نماید در میان مدت و بلندمدت اجتناب‌ناپذیر می‌نماید. پرداخت مستقیم یارانه آن هم به قشری از جامعه که نیازمند دریافت چنین یارانه‌ای هستند اولاً باعث هدفمند شدن یارانه خواهد شد، ثانیاً از اخلاص در قیمت نسبی مواد غذایی جلوگیری خواهد نمود و ثالثاً در اصلاح الگوی مصرف تأثیر قابل توجهی خواهد داشت.

منابع و ماخذ:

- ۱- بستاکی، مصطفی، ۱۳۸۱، اندازه گیری آثار مداخله دولت در قیمت گذاری محصولات دامی بررسی موردی گوشت مرغ، فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، شماره ۳۷.
- ۲- جدایی، علیرضا و همکاران، ۱۳۸۵، بررسی اقتصادی زراعت کلزا در استان های آذربایجان غربی، گلستان و خراسان، گزارش نهایی طرح تحقیقاتی، سازمان تحقیقات و آموزش کشاورزی، مرکز تحقیقات کشاورزی آذربایجان غربی.
- ۳- رازینی رحمانی، ابراهیم علی و همکاران، ۱۳۸۱، سیاست های حمایتی و پیامدهای آن در ایران، مؤسسه مطالعات و پژوهش های بازرگانی .
- ۴- رفاهیت، هوشنگ و همکاران، ۱۳۷۹، بررسی روند حمایت از بخش کشاورزی و ارزیابی اثرات موافقت نامه کشاورزی، گزارش نهایی طرح تحقیقاتی، موسسه پژوهش های برنامه ریزی و اقتصاد کشاورزی.
- ۵- سلامی، حبیب اله، ۱۳۷۷، تجزیه و تحلیل آثار اقتصادی الحاق ایران به سازمان تجارت جهانی بر بخش کشاورزی و سایر بخش های اقتصادی ایران در مدل تعادل عمومی، گزارش طرح تحقیقاتی، موسسه پژوهش های برنامه ریزی و اقتصاد کشاورزی.
- ۶- محمدی، دادگر، ۱۳۸۳، تعیین مزیت نسبی دانه های روغنی و بررسی مشکلات تولید آنها در استان فارس، گزارش نهایی طرح تحقیقاتی، سازمان تحقیقات و آموزش کشاورزی، مرکز تحقیقات کشاورزی فارس.
- ۷- موسسه پژوهش های برنامه ریزی و اقتصاد کشاورزی، ۱۳۸۲، مزیت های نسبی محصولات کشاورزی منتخب، موسسه پژوهش های برنامه ریزی و اقتصاد کشاورزی.
- 8- Bautista, R.M., 1998, Effects of domestic policies and external factors on agricultural prices: Cassava and soybean in Indonesia, *The Developing Economics*, vol.36. Pp.155-77.
- 9- FAO, 1987, *Agricultural price policies, Issues and proposals*.
- 10- Tizhooshtaban, M.H., 1978, *Protection and the cost of protection: a case study of Iran*, PhD thesis, University of Lancaster.
- 11- World Bank, 1989, *World Development Report*.

Abstract:

Analysis of protection policies on oil-seeds in Iran

K.Noori (Ph.D.)¹

The important portion of cooking oil in Iran is accrued by import and only small part of it is domestic production. The main products for oil extraction are cottonseed, soybean, sunflower and safflower, but at recent years, rapeseed has been an important role between oil seeds. Iran is one of the biggest oil importers in the world. Therefore, the Jihad-e-agriculture ministry is going to increase oil seeds production in 10-year plans (2005-2014).

The main purpose of this study has been to analyze the protection policies in oil seeds production in Iran. It is to mention that the data used for analysis is based on questionnaires filled by the Jihad-e-agriculture ministry during 1998-2004 for oil seeds production cost data and also data from other sources.

The results indicate that oil seeds have comparative advantages in the provinces, which are main regions for production of these products. In general, government policies did not have supportive aspects. To follow the goals of the 10-year plans, it is necessary to have: a) effective protection of oil seeds production in the country, b) systematic programming for the main agricultural products, because with separate plan for each product, it is impossible to follow all of the different goals in one area.

Keywords: Protection policies, direct protection, indirect protection, oil seeds, Iran

¹ - Member of Scientific Board, Agricultural Research & Education Organization (AREO), Tehran, Iran.
k_noori@yahoo.com